

Guðni Th. Jóhannesson

Fyrstu forsetarnir

Embætti þjóðhöfðingja Íslands á 20. öld

Sögufélag
Reykjavík 2016

1980–1996

Getur kona verið forseti?

25. febrúar 1981. Vigdís Finnbogadóttir gengur til veislu Margrétar Þórhildar Danadrottningar í Kristjánsborgarhöll. „Það er okkur mikil gleði að hafa yður hér,“ segir drottning í borðræðu sinni, „ekki síst fyrir það að þér eruð sameiningartákn þjóðarinnar í norðri.“ Þannig forseti vildi Vigdís vera og láta stjórnámálamönnunum eftir völdin. Og þannig forseta virtist þjóðin vilja. (Ljósmyndasafn Reykjavíkur, Gunnar V. Andrésón)

Kristjansborgarhöll 25. febrúar 1981

Kristjansborgarhöll í Kaupmannahöfn að morgni 25. febrúar 1981. Starfsfólk dönsku hirðarinnar er í óðaönn að undirbúa kvöldverð Danadrottningar til heiðurs forseta Íslands. Í samræmi við hefð heldur þjóðhöfðingi Íslendinga í sína fyrstu opinberu heimsókn til Danmerkur.

Laust fyrir hádegi lendir vél Flugleiða á Kastrupvelli. Margrét Þórhildur Danadrottning tekur á móti gesti sínum. Opinber heimsókn Vigdísar Finnbogadóttur er hafin. Milt er í veðri, frostlaust og vind hreyfir varla. Vigdís ber fallegan ullarhatt, klædd ullarkápu. Við undirbúning ferðarinnar hafði Einar Ágústsson sendiherra bent á að þótt ekki væri skylda að hafa höfuðfat væri allra veðra von um þetta leyti árs. Hárgreiðsla gæti raskast væri forseti berhöfðaður.⁴⁸³ Að ýmsu þarf að huga þegar kona er orðin forseti.

Vigdís og drottningin setjast í aðalbifreið bílalestar sem ekur að Kristjansborgarhöll. Næstir eru saman Hinrik prins og Ólafur Jóhannesson utanríkisráðherra. Á eftir fylgja fleiri úr fylgdarliði forseta ásamt fulltrúum dönsku hirðarinnar og stjórnvalda. Föruneyti forseta er nokkru fjölmennara en þegar Ásgeir Ásgeirsson braut ísinn með Danmerkurheimsókn á sínum tíma. Við höllina bíða lífverðir úr riddarasveit Danadrottningar í sínum rauða skrúða með skúfa á hjálmum. Þeir ríða á undan

lestinni til Amalúborgarhallar, gististaðar forseta á meðan heimsókninni stendur. Almennigur fylgist með. Víða er veifað Dannebrog og fána Íslands.⁴⁸⁴

Um kvöldið er Vigdís komin í kremlitan silkikjól. Stórkross fálkaorðunnar ber hún og fílsorðuna dönsku sömuleiðis, hárrétt eins og embættismenn höfðu áréttað, með borða á vinstri öxl og hægri mjöðm.⁴⁸⁵ Drottning er líka orðum skrydd, í sægrænum kjól. Einar Ágústsson hafði sent heim leiðbeiningar um hvernig ávarpa bæri hina tignu gestgjafa, „*Deres majestet dronning Margarethe*“ og „*Deres kongelige højhed prins Henrik*“. Aðra þarf að ávarpa eftir kúnstarinnar reglum. Unga syni konungshjónanna skal fyrst ávarpa sem „*Kronprins Frederik*“ og „*Prins Joachim*“. Síðan má að vísu þúa drengina.⁴⁸⁶

Boð drottningar til heiðurs forseta Íslands er í Riddarsalnum í Kristjánsborgarhöll. Forn ofin teppi eru á veggjum, í lofti hanga gríðarstórar kristalsljósakrónur. Við skeifulaga veisluborð sitja 180 manns. Veislunni er sjónvarpað í Danaveldi. Það er nýmæli.⁴⁸⁷

Borðræður hefjast. „Þér hafið unnið hug okkar og hjörtu með látlausri framkomu yðar, greind og hvernig þér komið hugsunum yðar og tilfinningum í orð.“ Margrét Þórhildur mærir gest sinn. Síðan víkur hún tali sínu að sameiginlegum uppruna og sögu landanna tveggja. „Það er okkur mikil gleði að hafa yður hér,“ segir drottning að lokum, „ekki síst fyrir það að þér eruð sameiningartákn þjóðarinnar í norðri sem á sérstakan sess í sögu okkar.“⁴⁸⁸

Gestir rísa úr sætum og skála til heiðurs forseta Íslands og íslenskri þjóð. Komið er að Vigdísi Finnbogadóttur að mæla til gestgjafa sinna. „Þarf að semja ræðu og sýna forsætisráðherra hana,“ hafði staðið á minnisblaði forsetaskrifstofu um undirbún-

ing heimsóknarinnar. Gunnar Thoroddsen forsætisráðherra hafði engar athugasemdir við handrit forseta. „Yðar hátign Margrét drottning og yðar konunglega tign Hinrik prins,“ segir forseti í ávarpi sínu, siðareglum samkvæmt. Í ræðu sinni leggur Vigdís út af Auðunar þætti vestfirska sem hætti sér til Grænlands að kaupa bjarndýr sem hann færði konungi í virðingarskyni. Ræðan þykir þegar nýstárleg og snjóll. Næstu vikur og mánuði fékk forseti aragrúa bréfa frá Dönnum sem hlýddu á og vildu tjá sig um efnið eða vita meira.⁴⁸⁹

Vigdís Finnbogadóttir hefur staðist prófraunina. Rétt orð eru sögð á réttum stöðum, siðareglum fylgt í æsar. „Það gerir sér enginn grein fyrir því hvílíkt ófrelsi felst í opinberri heimsókn,“ sagði hún síðar: „Maður verður að gjöra svo vel að fylgja, hvað sem tautar og raular.“ Alltaf getur eitthvað þó komið upp á. Í miðju boðinu, sitjandi milli Margrétar Þórhildar og Hinriks prins, missir forseti Íslands munnþurrku sína. Laumulega seilist Vigdís eftir henni en situr þá með kjólfald drottningar í kjöltu sinni. Betur má ef duga skal. Faldinn lætur Vigdís síga og þreifar fyrir sér með fætinum. Þá er hún komin með hælkrók á Hinrik prins. Konungshjónin kunna auðvitað að láta sem ekkert sé. Stressuð sér Vigdís hina skoplegu hlið tilverunnar við háborðið í Kristjánborgarhöll.⁴⁹⁰ Samtímis veit hún að blettur má ekki falla á forseta Íslands. Héðan í frá verður hún alltaf í sviðsljósinu.

Föstudaginn 27. febrúar sitja Margrét Þórhildur og Vigdís saman fyrir svörum á þéttskipuðum fjölmiðlafundi í Bláðamannaklúbbnum. Íslandsvinurinn Bent A. Koch stjórnar viðburðinum. Þjóðhöfðingjarnir leika á als oddi og svara að bragði hverri fyrirspurninni á fætur annarri, oftar en ekki með kímni að vopni og bros á vör. Indæl hlátrasköll glymja við. Stundum er þó alvara í spurningum og svörum. Samband Íslands og Danmerkur

ber á góma. Vigdís nefnir að foreldrar hennar, Finnbogi Rútur Þorvaldsson og Sigríður Eiríksdóttir, stunduðu bæði nám ytra og vildu að sambandsslit biðu stríðsloka. Táningurinn hún var sama sinnis. Má þannig segja að Vigdís hafi verið fjórði lögskilnaðarmaðurinn í röð á forsetastóli. Að sjálfsögðu hefði 17. júní 1944 þó verið ánægjulegur dagur, segir Vigdís, „og mesta gleðin var þegar skeyti kom frá Kristjáni X, afa drottningarinnar, með heillaóskum“, eins og sagði í frétt *Morgunblaðsins* af fundinum. Drottning þakkar hin hlýju orð og segir að afa hennar hefði heldur betur kunnað að meta þau.

Í opinberum heimsóknnum móðgar gestur ekki gestgjafa sinn. Í kóningsins Kaupmannahöfn skapar það engan vanda en hvað skal gera þegar harðstjóri er annars vegar? Þeirri samviskuspurningu þurfti Vigdís síðar að velta fyrir sér.

„Er danskan á undanhaldi á Íslandi?“ Því neitar Vigdís á blaðamannafundinum. Nauðsynlegt sé þó að hafa varann á. Þeirri varðstöðu um norræn tengsl sinnti hún öll sín ár á forsetastóli. Næst er spurt hvort Íslendingar séu ekki að fjarlægjast Norðurlönd út af áhrifum amerískrar menningar. „*Nej, Gud bevar os,*“ svarar hún samstundis. Margir í salnum vita eflaust að forseti hafði verið framarlega í flokki herstöðvaandstæðinga, andvíg bandaríska sjónvarpinu og „ameríkaníseringu“ íslensks samfélags. Vigdís Finnbogadóttir heldur áfram: „Það sem gerir þjóð að þjóð er tungan og íslenskan hefur gert okkur að þjóð.“ Hér kveður við tón sem átti eftir að heyrast oft í embættistíð hennar.

Nú er spurt hvernig fari um handritin, hvort eitthvað sé unnið með þau á Íslandi. Þarna má allt eins greina gagnrýni. Forseti kann þá list að snúa vörn í sókn: „Handritin hafa það gott,“ svarar hún hiklaust: „Við förum með þau eins og ungabörn, tókum þau

fram á hverjum morgni, lesum þau allan daginn og leggjum þau til svefnis á kvöldin – í eldtraustum skápum.“ Gamansemi og hlýja, þeir eiginleikar Vigdísar munu reynast vel í embætti.

Að síðustu eru þær stallsystur á Þjóðhöfðingjastóli spurðar hvaða fréttir þær vilja helst sjá í blöðum næsta dags. „Góðar fréttir,“ svarar drottning snaggaralega. Vigdís Finnbogadóttir bætir við að hún vilji frammar öllu geta lesið þessa forsíðufrétt: „Fullnaðarsigur vísindanna – engin kjarnavopn.“ Þar hafa Danir það. Íslendingar hafa kosið sér til forseta málsvara friðar og afvopnunar.⁴⁹¹ Hefði þessi yfirlýsing ratað í hátíðarræðu forseta í Kristjánborgarhöll hefði Gunnar Thoroddsen í það minnsta lyft brúnum. Vigdís vildi vera eins ópólítísk og Kristján Eldjárn, fyrirmynd hennar í embætti, en mætti hún þá tjá sig um álítamál samtímans með þessum hætti? Gæti hún þá verið það sameiningartákn sem drottning hafði minnst á í ræðu sinni?

Laugardeginum 28. febrúar, lokastund hinnar opinberu heimsóknar, ver Vigdís Finnbogadóttir að mestu á Hotel d'Angleterre. Þar kynna íslenskir iðnrekendur, ferðamálafrömuðir og útflytjendur landbúnaðarvara það sem þeir hafa fram að færa fyrir um 400 frammámönnum í dönsku viðskiptalífi. Íslenskir réttir eru í boði og tískusýning haldin. Enn klæðist Vigdís íslenskum flíkum, „fyrsti kvenforseti heims í þjóni og vefnaði frá Sögueynni“ eins og *Berlingske Tidende* komst að orði.⁴⁹²

Engar ýkjur eru að þessi fyrsta opinbera heimsókn Vigdísar Finnbogadóttur heppnaðist einstaklega vel. Hún var hógværdin uppmáluð en hreykin fyrir hönd þjóðarinnar. „Mig grunaði aldrei að þetta yrði svona afskaplega stórbrotið fyrir Ísland,“ sagði Vigdís við heimkomuna.⁴⁹³ Forsvarsmenn í íslenskum útflutningsgreinum voru frá sér numdir af fögnuði eftir kynninguna góðu á d'Angleterre. „Hlýja yðar og framkoma heillaði

jafnt gesti sem gestgjafa," skrifuðu þeir forseta sínum. „Vigdís kom, sá og sigraði," sagði Bent Koch ytra, með *performance* hennar á blaðamannafundinum í fersku minni.⁴⁹⁴

Persónulegur sigur Vigdísar Finnbogadóttur vannst ekki aðeins fyrir Íslands hönd, til hagsbóta fyrir íslenskan iðnað og landbúnað. Með sinni glæsiför sýndi forseti valdakörlunum heima að hún var vandanum vaxin, að „fávísa stelpa“ væri enginn aukvisi. Áfram efaðist Vigdís samt um stöðu sína. „Hún er svo inngróin, þessi gamla vanmetakennd kvenna af minni kynslóð," sagði hún löngu síðar, horfin frá Bessastöðum: „Aldrei nokkurn tímann fékk ég þá tilfinningu að ég væri komin á þurrt, yfir hjallann og hefði sannað mig í embætti ... En það voru utan-landsferðirnar og opinberu heimsóknirnar sem gáfu mér styrk og þar fannst mér ég blómstra.“⁴⁹⁵ Það gerði Vigdís svo sann-arlega.